



Universiteit  
Leiden  
The Netherlands

## Democratische hervormingen, politieke machtsverhoudingen en coalitievorming in Nederland

Berg, J. Th. J. van den

### Citation

Berg, J. T. J. van den. (1986). Democratische hervormingen, politieke machtsverhoudingen en coalitievorming in Nederland. *Acta Politica*, 21: 1986(3), 265-290. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3452605>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3452605>

**Note:** To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Daudts zestigste verjaardag was aanleiding tot het besluit aandacht te besteden aan een aantal facetten van zijn wetenschappelijk werk. Hij heeft zich, zoals de achterin opgenomen bibliografie nog eens ten overvloede aantoonde, op tal van verschillende terreinen van de politicologie bewogen: de journalistiek en de massamedia eerst (Daudt begon zijn universitaire carrière als assistent op het Persinstituut, zie nrs. 3, 4, 5, 13, 14, 24, 52), het brede terrein van de studie van het politiek gedrag, waarbij uiteraard ook het kiezersonderzoek (nrs. 6, 1 en tal van daarop volgende publikaties), de taak en inhoud van het vak politicologie (nrs. 2, 26, 31, 49, 51), democratische theorie (nrs. 17, 29, 40, 41, 47) en ontwikkelingen op het terrein van zogenaamde formele politieke theorievorming (nrs. 33, 35, 39, 42), analyses van en debatten omtrent de hervorming van het Nederlandse politiek bestel (Daudt was een van de hervormingsgezinde leden van de commissie Cals-Donner tussen 1967 en 1971, zie nrs. 15, 16, 20, 28, 34, 38, 43, 45), discussies rondom de verzorgingsstaat (nrs. 29, 32, 38, 39, 40, 42), en zo meer. Opzet was dat er een aantal vakgenoten, ter markering van Daudts werk, een beschouwing zouden schrijven over één van de deelgebieden waarop deze zich heeft bewogen. Daarbij werd elk van hen een grote vrijheid gelaten. Sommigen, zoals Van der Berg, schreven een kritische analyse van Daudts rol in een bepaald politiek debat. Anderen, zoals Van Schendelen, geven een expliciet overzicht van en commentaar op het werk dat Daudt op het hem toegewezen terrein heeft verricht. Weer anderen, zoals Rosenthal en Lehning, bepaalden zich tot het analyseren van theoretische debatten op een bepaald terrein, dat ook Daudt heeft bezig gehouden, zonder daarbij Daudts eigen werk uitputtend te behandelen. Daarnaast is de rede opgenomen die De Vree in mei 1985 op het Politicologenetmaal hield, en die een voorbeeld is van het politiek-theoretisch redeneren zoals Daudt dat hoogschat. De opstellen vormen te zamen dit themanummer van *Acta Politica*.

In een toekomstige portretgalerij van Nederlandse politicologen moet Daudt opgenomen worden met het onderschrift: *Markant*.

## Noten

1. Dit karakteristieke stencil is nog een keer afgedrukt als bijlage 2 van F. de Jong enz., *Macht en inspraak: De strijd om de democratisering van de Universiteit van Amsterdam*, Baard, 1981, p. 403-408.

2. Aan deze gebeurtenissen wijdde *Acta Politica* (jrg. VIII, no. 4, okt. 1973) een speciaal documentair nummer, samengesteld door P.R. Baehr en G.H. Scholten.

3. De nummers, hier en in latere artikelen genoemd, verwijzen naar de lijst van publikaties die achterin is opgenomen.

## Democratische hervormingen, politieke machtsverhoudingen en coalitievorming in Nederland

J.Th.J. van den Berg

### 1. Politicologen en de politiek

Een citaat over kunsthistorici parafraserend van de oud-directeur van het Stedelijk Museum in Amsterdam, Edy de Wilde<sup>1</sup>, zou dit artikel over politicologen en Nederlandse politiek heel wel als volgt kunnen worden geopend. 'Ik denk dat politicologen in drie categorieën kunnen worden ingedeeld: zij die in de politieke wetenschap geloven en als wetenschapper door het leven gaan, zij die het vak zo snel mogelijk inruilen voor de directe confrontatie met politiek en politici en zij die, bij gebrek aan een eigen kijk op de politiek, het niet zonder die studie kunnen stellen'.

Over die laatste categorie zal hier verder het zwijgen worden gedaan.<sup>2</sup> Zij is voor ons verdere betoog per definitie niet erg interessant. Het zijn de eerste twee categorieën die ons het meest bezig zullen houden. Zowel als 'pure' politicoloog als in de rol van politicus is een aantal afgestudeerden in de politieke wetenschap een aantal jaren – tussen 1967 en 1975 – van belangrijke invloed geweest op de gedachtenvorming en de publieke opinie over de Nederlandse politiek. In het bijzonder moet daarbij worden gewezen op de Amsterdamse hoogleraar in de wetenschap der politiek, H. Daudt en op twee van zijn promovendi van destijds, J.P.A. Gruijters en E. van Thijn. Bleef de eerste de *pur sang* wetenschapsbeoefenaar (met enige uitstapjes naar meer directe confrontatie); de andere twee begaven zich rechtstreeks in de politieke arena, te beginnen in de Amsterdamse raad en later in de landspolitiek.

De eerste keer dat politicologen van denkbeelden over de hervormingen in Nederlandse politiek blijk gaven, was toen de tweede generatie hoogleeraren zich meldde, in feite de eerste die politicologie ook als vak had gestudeerd.<sup>3</sup> H. Daalder leverde al in zijn Leidse oratie (1964) ernstige kritiek op het Nederlandse politieke bestel<sup>4</sup>; Daudt deed dat eerst in een *Groene*-artikel in februari 1967<sup>5</sup> en vervolgens in een in datzelfde jaar gehouden voordracht tijdens het jaarlijks congres van sociologiestudenten.<sup>6</sup> Leverde Daalder vooral politieke *cultuurkritiek* ('regentenmentali-

teit'), Daudt wees op de uit democratisch oogpunt gebrekkige *structuur* ('versleten instellingen') van de Nederlandse politiek. De laatste deed overigens, in zijn bijdrage in *De Groene*, meer dan kritiek leveren. Hij pleitte voor staatkundige hervormingen die het mogelijk moesten maken de minister-president rechtstreeks door de kiezers te laten aanwijzen, analoog (zij het niet identiek) aan de voorstellen van Glastra van Loon uit 1964.<sup>7</sup>

Daudt ging nog een stap verder in de 'direkte confrontatie' door zijn deelname aan de werkgroep-Den Uyl die in 1967 staatkundige hervormingsvoorstellen deed in zijn rapport *Een stem die telt*.<sup>8</sup> Daaraan nam ook Van Thijn deel en wie zijn opvattingen in de bundel *Partijvernieuwing*<sup>9</sup> vergelijkt met die in het rapport van de PvdA-werkgroep-Den Uyl, ontwaart aanstonds de verregeande gelijkenis. Naast het lidmaatschap van deze werkgroep is er, in Daudts geval, ook de deelname aan de Staatscommissie voor advies inzake de Grondwet en de Kieswet (de staatscommissie-Cals/Donner) waar hij zich weer in het gezelschap mocht verheugen van zijn promovendus Gruijters.<sup>10</sup> Deze was in 1966 toegetreden tot D'66, dat democratische hervormingen tot hoofdpunt van zijn politieke streven had gemaakt. Van Thijn etaleerde zijn ideeën, met name sinds zijn toetreding in 1967 tot de Tweede Kamer, in de kring van de Partij van de Arbeid.

Voor de ontwikkelingen in de relatie tussen politicologie en Nederlandse politiek is nog een andere naam van doorslaggevend belang. Het gaat om de tot 1968 in Berkeley (Cal) docerende en vervolgens naar Leiden overgekomen, A. Lijphart. Zijn in de Verenigde Staten geschreven boek *The politics of accommodation*<sup>11</sup> maakte onder politicologen en politici grote indruk. Het beoogde intussen niet zozeer kritiek te leveren als wel het politieke bestel te kenschetsen. Veeleer was het een kritiek op de gangbare interpretatie van het pluralisme in de Angelsaksische politicologie. Die theorie vormde uitgerekend het uitgangspunt voor de kritiek op het Nederlandse bestel van Daudt en de zijnen. In zijn beschrijving sloot Lijphart meer aan bij de kenschetsen die Daalder van de Nederlandse politiek in zijn oratie en in andere geschriften had gegeven<sup>12</sup>; het verschil met Daalder lag in Lijpharts behoefte aan een eigen theoretisch model (*consociational democracy* gedoopt) en in diens geringer belangstelling voor historische factoren, die hij met de 'Amsterdammers' gemeen had.<sup>13</sup>

Lijphart werd, kort na zijn aankomst in Nederland, geconfronteerd met de vernieuwingsbehoefte in de Nederlandse politiek die gepaard ging aan vreemd veranderende kiezersvoorkeuren sedert 1966. Ten dele bleek zijn zojuist gepubliceerde beschrijving er een te zijn van de onvoltooid verleden tijd. De confrontatie met de veranderende politieke werkelijkheid leidde

tot een voordracht over de kentering in de Nederlandse politiek<sup>14</sup> waarin een, aan de vernieuwers analoog, voorkeur bleek voor politieke tweedeling in Nederland. Spoedig kreeg voor die vernieuwers zijn boek echter het karakter van een beschrijving van 'alles wat vies en voos' was aan het Nederlandse bestel in heden en (recent) verleden.<sup>15</sup>

De politicologen uit de 'Amsterdamse school' hadden aanvankelijk met hun benadering en kritiek onmiskenbaar succes. D'66 kwam met vlag en wimpel de Tweede Kamer binnen. Het kabinet-De Jong stelde, ten dele in verband daarmee, de staatscommissie-Cals/Donner in en op allerlei wijze werd kritiek op het bestel een geliefd onderwerp van congressen, literatuur en televisieprogramma's.

Spoedig echter werd dit alles overwoekerd door de vernieuwers van Nieuw Links in de PvdA, die niet bij structuurhervormingen in het bestel wilden stilstaan, en door de radicale 'participatiedemocraten' in politiek en in politicologie. Uiteindelijk smoorde alle staatkundige vernieuwing in de motie-Van der Sanden die, in januari 1975, in de Kamer werd aangenomen door zowel confessionele partijen en VVD als door de 'participatie-ideologen' van PSP en CPN naast DS'70 en klein-rechts.<sup>16</sup>

Aan het eind gekomen van die periode begonnen zowel Daudt (impliciet) als Lijphart (expliciet) over een nieuwe self-denying prophecy te spreken.<sup>17</sup> Curieus daarbij is dat Daudt tegen consequente tweedeling in de Nederlandse politiek ging waarschuwen, omdat hij het bestel zich sterk in de die richting zag ontwikkelen ten nadele van de democratie. Lijphart hoopte daarentegen dat het toch tot een matigende tweedeling zou komen omdat hij een proces in de richting van een *karteldemocratie* vreesde. De rollen leken aldus omgekeerd. Daalder opvattingen intussen gingen in de richting van Daudt: vrees voor de uitwerking van de vernieuwingsbeweging dank zij het polariseren van 'links' (1974)<sup>18</sup> én dat van 'rechts' (1984).<sup>19</sup>

Opmerkelijker nog zijn de constatering van Daalder<sup>20</sup>, Tromp<sup>21</sup>, alsmede Andeweg en Dittrich<sup>22</sup>, een kleine twintig jaar na Daalder's oratie, dat de tweedeling er in feite al is: het CDA heeft voor de VVD gekozen en de PvdA-politiek in het isolement gedwongen. Daudt<sup>23</sup> heeft er – in 1980 – nog een schepje bovenop gedaan; de tweedeling is er, zijns inziens, in feite altijd al geweest: christenen en liberalen ('niet-links') hebben altijd al voorkeur gehad voor coalities met elkaar en links er alleen dan bijgehaald, indien de 'uiterste noodzaak' hen daartoe dwong. Geheel andere taal dan er door Daudt in de jaren zestig werd gesproken.

De politieke vernieuwers-van-de-praktijk hebben intussen aangedrongen op 'volhouden' en zijn vervolgens vertrokken, Van Thijn<sup>24</sup> naar Amsterdam en Gruijters naar Lelystad. Lijphart is terug gegaan naar de Verenigde Staten. Intussen is allen de schrik om het hart geslagen over de

'geest' die 'uit de fles' is gehaald in de propaganda voor grotere politieke participatie in Nederland. Van Thijn waarschuwt in 1982 tegen te gemakkelijke burgerlijke ongehoorzaamheid<sup>25</sup> en onwettig gedrag in het algemeen; Daudt (in 1976) en Tromp (in 1976 en '84) tegen de al te wilde emancipatie der deelbelangen<sup>26</sup>; Daalder bij herhaling (opnieuw in 1984) tegen de verwaarlozing van historische waarden van de Nederlandse politiek<sup>27</sup>.

Er is een aantal vernieuwingen in de Nederlandse politiek tot stand gebracht, zij het niet de beoogde. De opkomstplicht is afgeschaft alsmede het verbod op lijstverbindingen bij verkiezingen. Ook zonder bewuste vernieuwingen is de dominante positie van de KVP afgebroken (door de kiezers) om haar vervolgens te doen opgaan in het CDA. Er is een veel grotere openheid en openbaarheid van de politiek tot stand gebracht, al heeft het aan 'mannetjesmakerij' geen einde weten te maken; in tegendeel bijna. De betrokkenheid van het parlement bij de beleidsvorming is aanzienlijk groter geworden, ook bij de vorming van het buitenlands beleid. Coalitievorming is praktisch niet meer mogelijk zonder voorafgaande verkiezingen en de parlementaire toerusting is aanzienlijk groter geworden. De politieke cultuur heeft belangrijke wijzigingen ondergaan, mede als gevolg van het verval van de zuilen.

Hoewel de eertijds beoogde staatkundige vernieuwing is uitgebleven, is het politieke bestel sedert de jaren zestig grondig gewijzigd, in hoofdzaak 'buiten de politicologen om'. Sterker nog: bij een aantal hunner is het beeld van de politieke werkelijkheid veranderd, ten dele dank zij de niet, of niet geheel, voorziene wijzigingen in het bestel zelf.

Op het oog is daarbij het denken in termen van *consociational democracy* beter 'overeind' gebleven dan de meer economische theorieën in hun vermogen de Nederlandse constellatie en de veranderingen daarin te verklaren. Dit artikel doet een poging die stelling te beredeneren; het dient tevens als een korte historische wandeling langs twintig jaar confrontatie van de Nederlandse politieke wetenschap met het eigen politieke bestel. Slagwoorden zijn daarbij: *democratie, politieke machtsverhoudingen* en, daaruit voortkomende, *coalitievorming*.

## 2. Controverses over de democratie in Nederland

De opvattingen van Daudt – en daarmee van zijn 'discipelen' Van Thijn en Gruijters – zijn sterk beïnvloed door Schumpeter<sup>28</sup> en zijn navolgers, onder hen in het bijzonder Dahl<sup>29</sup>. Schumpeter benadert de democratie als besluitvormingssysteem zoals de econoom het ondernemerschap be-

schouwt, de concurrentieslag centraal stellend van politieke ondernemers/leiders om de stemmen van het electoraat. Dat kan overigens alleen wanneer daarvoor de constitutionele voorzieningen aanwezig zijn en er bovendien vrijheid van meningsuiting en organisatie is. Dahl werkt dat uit door te laten zien dat een meerderheid voor een der politieke ondernemingen (partijen) altijd zal zijn samengesteld uit een reeks minderheden die zich met een of enkele onderdelen van het politieke programma identificeren. Ook in een democratie regeren minderheden en coalities daarvan, aldus Dahl, maar beslissend is of geen minderheid het totale maatschappelijke terrein bestrijkt en beheerst en of zij onder druk van concurrenten staat, zodat de consument (de kiezer) van leiders en leidende minderheden kan wisselen.

Wie Daudts congresrede uit 1967<sup>30</sup> goed naleest, merkt dat hij zich heel wel realiseert dat 'de meerderheid' een begrip vol voetangels en klemmen is en dat het in de beoordeling van politieke stelsels altijd over *meer of minder* democratie gaat. (Dahl spreekt zelfs liever van *poly-archie* omdat hij de term democratie wil reserveren voor het – onbereikbare – ideaalbeeld.) Het zijn voorts altijd minderheden die regeren, daar ligt niet zijn probleem met het Nederlandse bestel, evenmin als bij het feit dat een regering een coalitie van minderheden kan omvatten; dat is in wezen altijd het geval, ook als slechts één partij aan de macht is.

Zonder dat hij dat met zoveel woorden zegt, is wat hem hindert (in 1977 zal hij daarin duidelijker zijn<sup>31</sup>) niet slechts dat in Nederland verkiezingen niet beslissend zijn voor de vraag wie er zal regeren, maar eigenlijk vooral dat er één minderheid is, i.c. de KVP, die altijd van coalities deel uitmaakt. Zijn kritiek geldt het feit van één dominante minderheid die er geen belang bij heeft vooraf haar voorkeur duidelijk te maken: in 1967 was dat nog de KVP, tien jaar later het CDA.

Via de voorstellen in *De Groene* en door zijn medewerking aan *Een stem die telt* (de 'zware' werkgroep stond onder leiding van de toen gloednieuwe fractievoorzitter Den Uyl en telde onder zijn leden mensen als Van Thijn, Kosto, Samkalden, Vondeling, Troostwijk, Albrecht, Burger en partijvoorzitter Tans), kwamen zijn opvattingen in een breder kader te staan. Zijn ideeën over een gewijzigd kiesstelsel (in plaats van strikte evenredige vertegenwoordiging) en een 'tweede stem' voor de kandidaat-premier kwamen dan ook in het rapport terecht. Zijn deelname, vervolgens, aan de Staatscommissie Cals/Donner was evenzeer van invloed, mede dank zij het feit dat daarin ook Albrecht en Gruijters werden opgenomen.

Het tweede rapport van de staatscommissie pleitte weliswaar niet voor de gekozen minister-president, omdat dit een doorbreking van het parlementaire stelsel zou betekenen. Wel aanvaardde de kleinst mogelijke meer-

derheid (inclusief anti-revolutionairen als Donner en KVP'ers als Cals, Meuwissen en Witte) de gekozen kabinetsformateur en een meer gematigd kiesstelsel van evenredige vertegenwoordiging<sup>32</sup>. (Daudt had er nog een aantal berekeningen voor geleverd, die aan het eerste rapport waren toegevoegd<sup>33</sup>.) De vernieuwingen die hij had voorgesteld, leken derhalve zeker niet geheel kansloos, al bleek het kabinet-De Jong er weinig in te zien.

Andere politicologen, die tegelijk politici werden, propageerden via D'66 en de PvdA soortgelijke vernieuwingen. Gruijters volgde met D'66 in grote lijnen de gedachtengang van Glastra van Loon, maar aanvaardde in de staatscommissie eveneens de gekozen formateur.

Van Thijn zag in 1967 nog het meest in doorbreking van de oude partijconstellatie door middel van vóór de verkiezingen te sluiten stembusakkoorden<sup>34</sup>. Hij ging ervan uit – ietwat naïef – dat de regerende coalitie zichzelf tot inzet van de verkiezingen zou maken. Aldus zouden de kiezers niet alleen beslissen over wie in de Kamer zouden komen maar ook wie het kabinet zouden vormen. Van Thijn zag dat – geheel in de lijn van Schumpe-ter – als noodzakelijk voor het gezond houden en maken van de democratie. Zonder twijfel baseerde hij zijn ideeën ook op zijn grondige kennis van en ervaring met de Franse politiek, waar de Vierde Republiek (met zijn *waaierdemocratie* en versplintering) was ondergegaan in de gaullistische Vijfde Republiek<sup>35</sup>. Zulk stelsel kon in Nederland met het stembusakkoord – dat de plaats moest innemen van het partijprogramma – worden voorkomen.

Overigens, ook hij zou het idee van de gekozen formateur onderschrijven blijkens zijn, in 1970 samen met Aarden en Goudsmit ingediende, initiatiefwetsvoorstel om die gekozen formateur mogelijk te maken, toen het kabinet passief bleef. Het initiatief ging in '72 in de Kamer weliswaar ten onder, maar had daarmee niet helemaal van de kaart behoeven te zijn<sup>36</sup>. De negenmannen van Thorbecke hadden in 1844 ook eerst een nederlaag bij hun initiatiefvoorstel tot grondwetsherziening geleden, voordat deze er vier jaar later toch kwam. De Kamer is traditioneel wat stichtig als zulke zwaarwichtige voorstellen van 'de collegae' komen in plaats van een voorstel van regeringswege te zijn.

Daar kwam ongetwijfeld bij dat vooral Van Thijn – maar ook de andere vernieuwingsgezinden, inclusief leermeester Daudt – via hervormingen de dominante KVP wilden dwingen tot politieke keuzes die deze aldoor had trachten te ontwijken. Al in zijn bijdrage aan de bundel over partijvernieuwing had Van Thijn, terecht, een beslissende rol toegekend aan de christenradicalen in KVP, ARP en CHU<sup>37</sup>. Ofwel zij zouden hun politieke vrienden tot vernieuwing weten te 'bekeren', ofwel zij zouden – wat de PvdA altijd had gewild – de confessionele partijen weten te breken. Daar-

toe diende ten slotte ook de wederzijdse uitsluiting van samenwerking door PvdA en VVD.

Maar de geschiedenis loopt altijd enigszins anders dan het historisch verlangen: de KVP brak in 1968 in tweeën, maar tegelijk de christenradicale groepering. ARP en CHU verloren aan de nieuwe PPR nauwelijks, althans niet in 1968 en ook nog niet in 1971. Het stembusakkoord van dat jaar (van PvdA, D'66 en PPR) haalde dan ook op geen stukken na een meerderheid en bovendien brak in 1970 de PvdA zelf. Een nieuwe groepering, *DS'70*, vulde het gat op tussen de regerende coalitie die haar meerderheid was kwijt geraakt (dat dus wel!) en de samenwerkende progressieven.

Het is, terzijde, niet zonder belang te vermelden dat er tussen de hervormingsgezinde Amsterdamse politicologen geen verschil van mening bestond over noodzakelijke uitbreiding van de demonstratievrijheid<sup>38</sup>. Dat die vormen zou aannemen waarmee zij nog te stellen zouden krijgen, viel toen moeilijk te voorzien.

Achteraf beschouwd is het opmerkelijk om te zien hoever Van Thijns voorkeur voor het stembusakkoord – en daarmee de totstandbrenging van wat hij de *penduledemocratie* noemde – in feite ging. Aan dat stembusakkoord moest het beginselkarakter van het politieke programma ondergeschikt worden gemaakt evenals de partijorganisatie. De meerderheid moest worden verworven met een gezamenlijk 'regerakkoord', waarbij initiatief en leiding bij de parlementariërs zouden dienen te berusten; met andere woorden: bij een coalitie van onmiddellijke voorkeuren en belangen<sup>39</sup>.

Of dit soort consequenties – op zichzelf wel doordacht – door ieder van de vernieuwende politicologen werd aanvaard, vertelt de geschiedenis niet. Gruijters, de pragmaticus, zal dat zeker aanvaard hebben. Daudt zou bijna tien jaar later echter juist voor deze consequenties beducht blijken<sup>40</sup>. Om maar te zwijgen van de indringende en 'besmettelijke' kritiek die Bart Tromp vanaf 1976 zou uitoefenen op het *interest-group liberalism*<sup>41</sup> van de Nederlandse politiek, de PvdA in het bijzonder.

Wat Van Thijn bepleitte was dus weinig meer of minder dan een zekere *amerikanisering* van de Nederlandse politiek. Op zichzelf was daar niets onfatsoenlijks aan; het vergemakkelijkte bovendien de toetreding van nieuwe groeperingen uit de middenklasse tot de PvdA. Tegelijk echter deed zij het verlangen ontstaan naar de algemene 'progressieve volkspartij'. Drees sr. gaf dat streven als reden om de PvdA in 1971 te verlaten. Weliswaar verdwenen die verlangens na 1972 al weer spoedig, maar de PvdA bleef achter zonder een consequente keuze voor of tegen de beginselpartij in weerwil van veel werk (overigens: met Van Thijns medewerking) aan een nieuw beginselprogramma.

Het is, hier aangekomen, ten slotte van belang om te laten zien dat de vernieuwingsgezinde Amsterdamse politicologen hun conceptie baseerden op de al betrekkelijk gevestigde opvattingen van Schumpeter en Dahl en hun Angelsaksische collegae die toen nog 'pluralisten' heetten, maar enige jaren later – niet zonder betekenis – 'elitisten'<sup>42</sup> zouden worden genoemd door de verdedigers van de participatiedemocratie. Anders gezegd, reeds voor zulke gematigde denkers als Daudt, Van Thijn en Gruijters was de Nederlandse democratie van een te gebrekkig soort en rijp voor vernieuwing. Hoeveel te meer moest dat dan niet gelden voor diegenen die vanaf de jaren zestig in de Verenigde Staten poogden de democratische theorie geheel te vernieuwen. De Nederlandse politicologen zouden er nog mee te maken krijgen, ongeacht of zij zich concentreerden op de wetenschapsbeoefening dan wel op het politieke bedrijf.

Voor wij aan die vernieuwing van het normatieve democratische denken toekomen, hebben wij echter eerst nader in te gaan op opkomst en verbreiding van *Nieuw Links*. Terecht zien, mijns inziens, Andeweg, Dittrich en Van der Tak dit, in hun artikel over kabinetsformaties uit 1980<sup>43</sup>, als een zelfstandige vernieuwingsbeweging, van de staatkundige vernieuwers à la Gruijters (staatsrechtelijke hervorming) en Van Thijn (stembusakkoord) wel te onderscheiden.

Nog daargelaten dat Nieuw Links primair was geïnteresseerd in programmatische vernieuwing van de Partij van de Arbeid<sup>44</sup>, het wenste ook radicaal te breken met de 'rules of the game' van de Nederlandse pacificatiedemocratie, ongeacht of het tot institutionele hervormingen zou komen.

De staatsrechtelijke hervormers gingen er nog van uit dat zolang er geen regeringsmeerderheid was gevormd de oude toestand moest worden aanvaard. Zij hielden het ook voor mogelijk dat zelfs verkiezing van een kabinetsformateur niet altijd uitkomst zou bieden. De uitslag van – onbesliste – verkiezingen zou dan moeten worden aanvaard<sup>45</sup>. Zo niet Nieuw Links, dat al die oude verhoudingen overleefd achtte en de 'nieuwe' progressieve meerderheid dacht te kunnen forceren door elke samenwerking met de 'huidige KVP' op te zeggen en door een stembusakkoord na de verkiezingen onvatbaar te maken voor onderhandelen, ongeacht of daarmee een meerderheid was behaald of niet.

Partijleiding en congres lieten zich in die Nieuw-Linkse strategie meezuigen: de KVP was niet langer alleen een machtsprobleem, zij was nu, mét de regels van het spel, bovendien het 'bête noire' geworden van de progressieve politiek. De interventie van het NVV-bestuur in 1970 was nodig om althans de anti-KVP-resolutie uit 1969 in haar meest lompe vorm van tafel te krijgen. Overigens, het niet-onderhandelbare karakter van het stembusakkoord werd vervolgens tot twee maal toe, zowel door de PPR als (met

geknars der tanden) door D'66, onderschreven.

Natuurlijk is de KVP-fractie in de Tweede Kamer nooit enthousiast geweest over een mogelijke verkiezing van de kabinetsformateur<sup>46</sup>. Niettemin had deze, alsmede beperking van de evenredige vertegenwoordiging, er wellicht toch kunnen komen, indien de voorstellen door Nieuw Links niet zo waren geproclameerd als politieke 'moord' op de KVP. Deze moest het bedreigend karakter ervan welhaast vooropstellen, hoewel de voorstellen in hun effect helemaal niet zo 'dodelijk' waren voor de machtspositie van de KVP<sup>47</sup>. Conservatieven in katholieke kring, zoals fractiewoordvoerder Van der Sanden, kregen aanzienlijke ruggesteun doordat zij konden wijzen op de 'moordlust' van de door Nieuw-Links opgejaagde progressieven. Doordat dezen tijdens de kabinetsformatie '72/73 niet wilden onderhandelen over het regeringsprogramma van het latere kabinet-Den Uyl, ging bovendien een belangrijke mogelijkheid verloren om in een meer zakelijke sfeer over hervormingen besprekingen te voeren. De progressieve partijen aanvaardden dat er door het kabinet een nota over de grondwetsherziening zou worden ingediend (niet eens aanstonds voorstellen van wet) en aldus gaven zij hun mogelijkheden ook zelf uit handen<sup>48</sup>.

Het is trouwens voor discussie vatbaar of de PvdA in 1973 nog wel zo was geïnteresseerd in staatkundige hervormingen. Ook daarzonder was het door progressieve partijen gedomineerde kabinet-Den Uyl er gekomen; kon niet een intelligent gebruikte kabinetsmeerderheid in de plaats treden van al die omslachtige grondwettelijke wijzigingen? De motie-Van der Sanden kreeg aldus meer het karakter van een genadeslag dan van een heldhaftige weigering voor het kabinet te buigen. Hoe paradoxaal ook, dat neemt niet weg dat het met de gekozen formateur anders had kunnen aflopen indien de in Nederland tot dan toe (en sedertdien weer) coalitieonderhandelingen waren gebruikt. Daudt, Van Thijn en de hunnen zijn niet zozeer door de KVP gebruskeerd als wel door hun eigen op hol geslagen partij. Als verzachtende omstandigheid kan worden aangevoerd dat de KVP (en de overige confessionele partijen) zich daardoor liet imponeren en dat heel het progressieve deel van Nederland – ook buiten de politiek in enge zin – aan het begin der jaren zeventig lichtelijk over zijn toeren was<sup>49</sup>.

De politieke-wetenschapsbeoefening in Leiden – van Daalder en Lijphart voorop – kwam daardoor in een conservatief daglicht te staan. De Leidse politicologen waren al niet zulke geestdriftige 'vernieuwers', maar zij reageerden bovendien al vroegtijdig met grote zorg op de Nieuw-Linkse activiteiten in de Partij van de Arbeid<sup>50</sup>. Voorts waren zij minder dan de Amsterdamse democratiseerders overtuigd van de snelheid waarmee de machtsverhoudingen zich zouden wijzigen. KVP en andere confes-

sionele groeperingen mochten dan wel ineenzakken, maar niet zo grondig dat zij gezamenlijk hun centrale machtspositie zouden verliezen. Hun historische inslag – vooral bij Daalder sterk ontwikkeld – overtuigde hen van de taaiheid van oude eigenschappen van de Nederlandse politiek en haar onbedwingbare neiging tot particularisme.

Van lieverlede werden in de 'Leidse analyse' niet slechts de 'descriptieve' elementen zichtbaar maar ook 'prescriptieve'.<sup>51</sup> Had de Nederlandse politiek, met alle regentenneigingen vandien, vooral sedert 1945 niet aangetoond dat dank zij 'accommodatie' en juist dank zij die curieuze 'regels van het spel' een moderne sociale welvaartsstaat kon worden opgebouwd? Was voorts niet gebleken dat de pacificatiedemocratie allerlei elders blokkerende tegenstellingen hier had weten te vermijden en was een direct gekozen kabinet wel zo'n essentieel kenmerk van een democratisch stelsel? Was voorts niet, dank zij Lijpharts theorievorming, gebleken dat het 'concurrentiemodel' slechts één vorm van goed democratisch bestuur vormde, waarnaast – in kleine staten vooral – een stelsel à la het Nederlandse minstens zo succesvol bleek te opereren<sup>52</sup>? Bovendien, hadden de vernieuwers niet zelf het tegendeel aangetoond van hun bewering dat het politieke bestel in Nederland zo immobiel was en onvatbaar voor verandering en aanpassing<sup>53</sup>? (De verleiding is groot op deze plaats uit te weiden over verzuiling en ontzuiling, alsmede over vooral Lijpharts theorie van de pacificatiedemocratie. Dit temeer, omdat daar in de jaren zeventig grondige en soms felle kritiek op is geleverd. Ik laat dat hier achterwege, omdat ik er elders dieper op ben ingegaan<sup>54</sup>.)

Van belang is hier dat de 'Leidenaren' in de politicologie voortdurend benadrukten dat, ook zonder hechte zuilstructuren, Nederland voor de overzienbare termijn een land van politieke minderheden zou blijven en dus onderworpen aan tenminste een deel van Lijpharts 'rules of the game'; dat daar ook niet zoveel ondemocratisch aan was; dat pogingen de politieke besluitvorming – al dan niet geforceerd – te modelleren naar een Schumpeteriaans concurrentiemodel niet alleen grote kans liepen schipbreuk te lijden maar ook schade zouden doen aan klassieke goede eigenschappen van het bestel<sup>55</sup>. Ten slotte bestond er wellicht ook meer waardering – en in elk geval aandacht – voor de beslissende invloed van het 'georganiseerde belang' en de daarin opgebouwde 'checks and balances', zo belangrijk voor een goed functionerende democratie. Impliciet vertoonde de 'Leidse school' toen al minder 'etatisme' dan waarmee de vernieuwers van het bestel behept waren gebleken<sup>56</sup>.

Al eerder is aangeduid dat politiek en politicologie aan het einde van de jaren zestig werden 'overwoekerd' door doctrines over de participatiedemocratie<sup>57</sup>. Wat in de vroege jaren zestig nog als vernieuwing was gepre-

senteerd, werd nu ingehaald door een beweging die zulke opvattingen als 'elitair' en 'autoritair' opzij zette. Vooral de linkse politieke partijen kwamen onder de invloed te staan van dit nieuwe denken dat meer zag in 'actie' dan in compromis, meer in (nieuwe) actiegroepen dan in (oude) belangenorganisaties<sup>58</sup>.

Maar ook de politicologiebeoefening, vooral in Amsterdam en Nijmegen, kwam onder de druk te staan van deze ten dele uit Duitsland (Frankfurter Schule) en ten dele uit de VS (participatie-ideologie) overgewaaid beweging.

Deze neodemocratische beweging heeft niet nagelaten effect uit te oefenen op althans Daudts opvattingen over de Nederlandse democratie. Enerzijds begroette hij de wederopleving van het normatieve denken over de democratie, onder andere blijkend uit zijn bijdrage aan Thomassens democratiebundel uit 1981<sup>59</sup>. Anderzijds maakte het hem aarzelender over de zegeningen van politieke meerderheden, zoals zijn artikel over de politieke toekomst van de verzorgingsstaat uit 1976 demonstreert<sup>60</sup>. Daudts beoordeling van de kwaliteit der democratie werd daarin uitgebreid tot de vraag naar de grenzen van het politieke domein en de capaciteit tot maatschappelijke integratie van politieke partijen. Om het wat onaardig te zeggen: in het artikel werd het belang herontdekt van het politieke *beginsel* en de noodzaak daarmee richting te geven aan de toekomst van de democratie. Een jaar later waarschuwde hij de PvdA voor het terwille van een meerderheid forceren van de politieke machtsverhoudingen en bepleitte hij de aanvaarding – niet als norm maar wel als feit – van het Nederlandse stelsel van politieke minderheden, inclusief de dominante positie van het CDA dat de plaats van de KVP had ingenomen<sup>61</sup>. Anders gezegd, Daudt was wellicht niet gelukkig met dat 'minderhedenstelsel', maar hij zag evenmin iets in de ontkenning daarvan bij het politieke handelen. Achteraf: had de PvdA dat tijdens de formatie van het kabinet-Den Uyl II maar ingezien. Had vooral Daudts voormalige leerling Van Thijn – in '77 de 'meerderheidsstrateeg' bij uitstek<sup>62</sup> – dat maar in willen zien. Het had de partij de zware schade van haar oppositie na '77 en de rampzalige coalitie in het Kabinet-Van Agt II kunnen besparen<sup>63</sup>. Dat de scepsis van de 'Leidse school' niet werd geloofd, was nog te begrijpen; daar geloofden 'ze' immers aldoor al niet erg aan de Nieuwe Tijd. Dat op Daudts kritiek, die van een oude bondgenoot, niet werd gelet was des te vreemder<sup>64</sup>.

Uiteraard zou Van Thijn evenzeer 'bijleren', vooral na de mislukking van 1977. Hij was en bleef immers geïnteresseerd in wat zijn oude vakgenoten dachten en deden. Zijn bijdrage aan de studieconferentie van de Wiardi Beckmanstichting over Kalma's kritiek op het etatisme van de

PvdA gaf daarvan blijk<sup>65</sup> evenals zijn optreden als minister van Binnenlandse Zaken<sup>66</sup>. Alsnog naderden hij en Daudt elkaar weer. Weliswaar bleef Van Thijn zijn verlangens uit 1967 naar hervormingen trouw, maar toonde hij open oog voor ontwikkelingen in de democratie die wellicht van meer belang waren dan de coalitievorming en aanvaardde hij in 1981 het taai ongerief van de politieke machtsverhoudingen als dwingend feit<sup>67</sup>. Niettemin zou de analyse, niet zozeer van de democratie in Nederland als wel van de politieke machtsverhoudingen, tussen Leiden en Amsterdam grondig blijven verschillen, zoals zou blijken uit een uiterst uitdagend hoofdstuk van Daudt in de bundel *Nederland na 1945*, dat nu aan de orde komt.

### 3. Politieke machtsverhoudingen in Nederland

In een aantal opzichten zijn de politieke machtsverhoudingen in Nederland sedert 1963 aanzienlijk gewijzigd, niet primair dank zij politici – al dan niet voorzien van een opleiding in de politicologie – maar door de kiezers.

De KVP stortte vrijwel in: haar zeteltal halveerde tussen 1963 en 1972. Zij zocht een goed heenkomen in de fusie met de ARP en de CHU, die ieder op hun wijze eveneens leden onder de 'deconfessionalisering' van het kiesgedrag en de ontkerkelijking van de Nederlandse burgerij. Hoewel ook de invloed via eigen maatschappelijke organisaties terugliep, wist het georganiseerde christendom in Nederland zich institutioneel nog heel behoorlijk te handhaven. Ten dele bleek daar het belang te liggen van (wettelijke) overheidsbescherming van het verzuilde organisatieleven. De vergrote staatsbemoeienis gedurende de jaren zeventig met het sociaal-culturele leven in Nederland, in het bijzonder via subsidiebeleid, versterkte in institutioneel opzicht de positie van de zuilen, ondanks dat de bevolking haar interesse daarin verloor. Daardoor behield het CDA belangrijke maatschappelijke machtsposities, in weerwil van zijn geslonken politieke invloed. Intussen bleven VVD en PvdA elkaar tot 1982 formeel van samenwerking in een coalitie uitsluiten – materieel doen zij dat nog steeds – zodat het CDA de dominante positie kon blijven innemen temidden van alle politieke minderheden.

Mits men D'66 bij 'links' in Nederland rekent, werd de aanhang van de linkse groeperingen onmiskenbaar groter gedurende de jaren zeventig tot 1982 toe. De electorale positie van D'66 bleef echter wel erg ongewis en hetzelfde gold voor zijn politieke plaatsbepaling. Dat bleek maar al te duidelijk toen het de PvdA niet wenste te volgen bij de breuk in het tweede kabinet-Van Agt. Zoals dat een links-liberale elitegroep betaamt, schoof

D'66 in de periode van de economische stagnatie aanzienlijk naar 'rechts' op of, als men dat liever wil, naar 'het midden'. Intussen roeide de PvdA, vanaf 1977, de kleine linkse partijen vrijwel uit en stortte het eens zo stabiele CPN-bolwerk ook maatschappelijk in elkaar<sup>68</sup>.

Wat niemand goed had voorzien, was de pijlsnelle groei van de VVD, die – zo moet men achteraf vaststellen – van de ontworteling van de Nederlandse kiezers relatief het meest heeft geprofiteerd en zich waarschijnlijk blijvend heeft ontwikkeld van een kleine, vooral voor de elite bestemde groepering tot een grote volkspartij. Men moet aannemen dat die groei van de VVD nog niet aan haar einde is gekomen en binnen afzienbare termijn zal leiden tot een situatie waarbij de VVD en de PvdA de twee dominante minderheden zullen zijn en een – overigens taai – verkleind CDA daartussen op de wip zal verkeren. De tijdelijke terugval van de VVD in de opiniepeilingen ondergraaft deze aanname op zichzelf niet.

In het algemeen zijn de Nederlandse kiezers ontworteld geraakt: levensbeschouwing en klasse hebben aan oriënterend belang aanzienlijk verloren. Mede dank zij de regelmatige verkiezingsanalyses van Daudt<sup>69</sup> weten wij dat het aantal jonge kiezers aanzienlijk groter is geworden, dat kiezers gemakkelijk thuis blijven en vooral gemakkelijk van voorkeur wisselen. De instabiliteit van het kiesgedrag is overigens niet typisch Nederlands. Zij kan er toe leiden dat de kiezers – zoals Alfred Grosser eens zei voor de televisie, toen hij sprak over parlementsverkiezingen in Frankrijk – periodiek massaal 'de matras omdraaien'. Opiniepeilingen bevestigen dat beeld van radicaal wisselende voorkeur en tot op zekere hoogte ook verkiezingen zelf.

Toch heeft dat alles tot nu toe niet geleid tot werkelijk radicale doorbreking van de politieke machtsverhoudingen in Nederland: nog steeds krijgt geen partij de meerderheid bij verkiezingen noch een groep verwante partijen; nog steeds beslissen niet de verkiezingen maar de kabinetsformatie over de samenstelling van het kabinet; nog steeds zijn PvdA en VVD niet in staat of bereid het CDA bij kabinetsvorming terzijde te stellen. Van belang is intussen wel dat het CDA in 1982 geen geheim heeft gemaakt, al vóór de verkiezingen, van zijn voorkeur voor een coalitie met de VVD. Of dat moet worden beschouwd als een begin van 'open kaart spelen' – zoals certijds de vernieuwers wilden – of van incidentele dwang na de treurige ineenstorting van het kabinet-Van Agt II is bron van nadere analyse, waarover verderop meer.

Tot wat voor opvattingen over machtsverhoudingen en coalitievorming heeft dat in de Nederlandse politicologie geleid?

In het inleidende hoofdstuk is al gesproken over wat Tromp en anderen een *self-fulfilling prophecy* hebben genoemd: het CDA kiest nu en het kiest

tegen de PvdA. In die zin hebben zich, zoals vermeld, de 'Leidenaren' geuit (Tromp reken ik daar gemakshalve maar bij), in het midden latend of het hier gaat om een structurele ontwikkeling in de machtsverhoudingen of om een tijdelijk verschijnsel. Wat zij nauwelijks in het midden hebben gelaten (Daalder al sedert 1971) is, dat de PvdA het er uit voortkomend isolement geheel aan zichzelf heeft te wijten. Men zou dat de 'eigen schuld-dikke bultdoctrine' kunnen noemen. Gelet op alle 'Leidse' schrifturen uit de periode van de jaren zeventig, waarin kritiek werd geleverd op het negeren door de PvdA van het ten diepste constante karakter van de Nederlandse machtsverhoudingen, kan deze analyse nauwelijks verbazing wekken. Zij kan voorts aanleiding geven tot het diabolische soort van zinnen waarop Tromp het patent heeft: 'Alleen onder bepaalde voorwaarden wenst de PvdA voor afwijzing door niet-links als regeringspartner in aanmerking te komen'<sup>70</sup>.

Zoals al gezegd, heeft Daudt 'toegeslagen' in een hoofdstuk in de bundel *Nederland na 1945*, getiteld: 'De ontwikkeling van de politieke machtsverhoudingen in Nederland na 1945', verschenen in 1980 in 1985 geactualiseerd in een rede voor de Koninklijke Academie van Wetenschappen<sup>71</sup>. Hij betreft daarin de stelling dat linkse partijen in Nederland (de SDAP en PvdA voorop) eigenlijk altijd slechts voor een plaats in de regering in aanmerking zijn gekomen in gevallen van 'uiterste noodzaak'. Met andere woorden: in de politieke machtsverhoudingen is er altijd sprake geweest van een politieke meerderheid, namelijk voor 'niet-links' (in de kern: confessionelen en liberalen).

Op dat artikel en de stellingname erin moet hier dieper worden ingegaan, omdat het in feite de politieke machtsverhoudingen en de vorming van coalities losrukt van de overigens door Daudt erkende verzuiling in Nederland. Ook echter omdat hij, zoals hij expliciet toegeeft, geen geloof hecht aan Lijpharts these van de 'gelijkwaardigheid' van de grote zuilpartijen bij de coalitievorming in Nederland sedert 1917<sup>72</sup>.

In zijn analyse baseert Daudt zich op de sinds de jaren zestig verder ontwikkelde *economische theorie* in de politieke wetenschap en de verklaringen die daarin worden gegeven van de patronen in coalitievorming. Zijn stuk is bovendien in veel opzichten een (historische) generalisatie van wat De Swaan eerder al aan verklaringen had gegeven van de coalitievorming in Nederland en elders, zij het dat de laatste veel behoedzamer bleef<sup>73</sup>.

In die economische theorie is er sprake van diverse verklaringen van coalitievorming met behulp van diverse 'machtsspelen' uit de speltheorie. Een daarvan, de *closed minimal range-theory* geeft, volgens De Swaan, een heel bruikbare verklaring van de coalitievorming in Nederland sedert 1917<sup>74</sup>. Zij houdt in dat in een veelpartijensysteem die partijen een coalitie

zullen vormen, die politiek op de links-rechtsschaal elkaars 'buren' zijn en ideologisch de kortst mogelijke spanwijdte ten opzichte van elkaar vertonen. Zulke coalities zijn 'closed' naar de mate waarin zij ook partijen omvatten die weliswaar voor meerderheidsvorming niet strikt noodzakelijk zijn, maar zich ideologisch tussen overige partners in bevinden. (Bij voorbeeld: als het CDA met de PvdA regeert, zullen zij beide D'66 evenzeer in de coalitie opnemen, hoewel dat voor de parlementaire meerderheid niet strikt nodig is.)

De Swaan had al geconcludeerd dat de *minimal winning*-theorie in Nederland zelden of nooit opging, omdat de coalitie altijd aanzienlijk meer partijen (en dus Kamerzetels) omvatte dan nodig was voor een parlementaire meerderheid. In termen van minimal-winning hadden de drie confessionele partijen het tussen 1917 en 1967 wel alleen afgekund.

In zijn analyse van de Nederlandse kabinetsformaties tot 1973 was De Swaan tot de constatering gekomen dat de naoorlogse kabinetten van de 'brede basis' in geen enkel theoretisch spel pasten, in tegenstelling tot de grote meerderheid der coalities sedert 1917. Die brede basis leidde tot *supercoalitions*<sup>75</sup> die als het ware twee coalities tegelijk in één kabinet omvatten (één van de KVP met een of meer andere christelijke partijen en/of de VVD en één van de KVP met de PvdA). Over de hele onderzoeksperiode gezien waren die kabinetten – alle geleid door Drees – een uitzondering; de meeste coalities beantwoordden wel aan de closed minimal range-theorie, maar juist niet de kabinetten met de Partij van de Arbeid, behalve het kabinet-Beel (KVP/PvdA). Zo kon gemakkelijk het beeld oprijzen van een combinatie met de PvdA als iets uitzonderlijks.

Daudt verbond die ontdekking van De Swaan met het historische 'adagium' van de katholieke leider Nolens in 1925: geen samenwerking met socialisten dan 'in uiterste noodzaak'. Toen de confessionele coalitie van katholieken, ARP en CHU in 1925 immers uiteen viel, had de vrijzinnig-democraat Marchant gepoogd een coalitie tot stand te brengen van zijn eigen partij met katholieken en sociaal-democraten. Nolens had medewerking geweigerd onder vermelding van bovengenoemde uitspraak. Eerst in 1939 – maar toen was Nolens al acht jaar overleden – bracht De Geer een coalitie tot stand met zowel katholieken als met de SDAP.

Coalities met de PvdA hadden sedertdien (op één na) steeds een uit speltheoretisch oogpunt 'onverklaarbaar' karakter. Meer verklaarbare coalities bestonden meestal uit confessionele partijen alleen, dan wel uit confessionelen en (links-)liberalen. Daar moest 'structuur' in zitten en aldus kwam Daudt aan zijn permanente 'uiterste-noodzaaktheorie' of zoals Tromp haar zou dopen, het 'Nolens-volens-theorema'.

Niet alleen werd Lijpharts opvatting (en eigenlijk die van de 'Leidse

school' als geheel) daarmee overhoop gehaald; de Nederlandse politiek was eigenlijk altijd al in tweeën gedeeld met een centrale machtspositie voor de katholieke partij. Nog interessanter: hoezeer de samenleving mocht zijn opgedeeld in zuilen, bij de regeringsvorming hadden in feite altijd 'klassentegenstellingen' blijkbaar gedomineerd ook sedert de tweede wereldoorlog. Op zijn minst getuigde Daudts visie van een originele kijk op de politieke machtsverhoudingen. De vraag is natuurlijk: deugt die visie?

In zijn artikel over de coalitievorming sedert 1945 legt Daudt die uiterste noodzaak als volgt uit: de PvdA mag meedoen als voor de oplossing van centrale problemen van de politiek het 'commitment' van links noodzakelijk is of indien 'niet-links' (confessionelen en liberalen) zijn parlementaire meerderheid is kwijtgeraakt.

De naoorlogse brede-basiskabinetten worden verklaard aan de hand van de noodzaak tot wederopbouw en economisch herstel, de dekolonisatie van Indonesië en de groei – in 1946 – van de CPN en de met haar verbonden vakbeweging in een periode van opkomende Koude Oorlog. In '56 zijn die problemen 'opgelost', aldus Daudt, en is de brede basis onnodig geworden; zij sukkelt dan nog twee jaar voort om eind '58 te worden beëindigd<sup>76</sup>.

Het kabinet-Cals is noodzakelijk om de omroepwet tot stand te brengen. De liberalen willen het verzuilde bestel met commerciële TV afbreken; de socialisten willen, net als de confessionele partijen KVP en ARP, 'hun' omroep beschermd zien. Als de nieuwe omroepwet 'verzekerd' is, kunnen de socialisten weer gaan<sup>77</sup>. Het kabinet-Den Uyl is onvermijdelijk omdat liberalen en confessionelen hun meerderheid kwijt zijn en DS'70 een onbruikbare regeringspartner is gebleken. Dus schikken KVP en ARP zich in de door progressieven gedomineerde coalitie onder Den Uyl. In zijn rede voor de Koninklijke Academie in 1985 kon hij zonder moeite ook 'Van Agt II' en 'Lubbers' duiden: er was in 1981 immers geen meerderheid zonder PvdA mogelijk, maar in 1982 daarentegen wel.

Hoewel er op de feiten van na 1945 wel het een en ander valt af te dingen<sup>78</sup>, gaat er een bekoring van grote eenvoud uit van Daudts analyse. Hijzelf zou zonder twijfel over 'duivelse schoonheid' spreken. Bovendien toont deze visie een beeld van grote historische continuïteit. Dat laatste is altijd het zwakke punt geweest van Lijpharts analyse.

Om daarmee te beginnen, Lijphart is door sommige van zijn Leidse vakbroeders verweten dat hij enerzijds het ontstaan van de *consociational democracy* te veel zag als een welbewuste keuze van wijze politieke leiders in 1913, die met behulp van de pacificatie (van onderwijs en kiesrecht) het uiteenvallen van het politiek stelsel zouden hebben voorkomen<sup>79</sup>; anderzijds dat hij de indruk wekt alsof de SDAP reeds van 1913 af een volwaardige

ge partner zou hebben gevormd in de 'pacificatiedemocratie'. Hoezeer de sociaal-democratie als zuil *grosso modo* meedeelde in de politiek van evenredige verdeling (van radiozendtijd, van sociaal-economisch overleg, maatschappelijke erkenningen en benoemingen), zij werd stelselmatig vanaf 1918 buiten de regerende coalitie gehouden, eerst met een beroep op Troelstra's 'revolutiepoging' in 1918 en later met de kwestie van de Muite-rij op de Zeven Provinciën (1933) als alibi. Pas na de oorlog ging de nieuwe PvdA een volwaardige rol spelen in de coalitievorming op landelijk niveau, aldus 'Leiden-minus-Lijphart'.

Voor het betoog van Daudt is van belang na te gaan wat vóór 1940 de 'andere zuilen' weerhield van opname van de SDAP in de regering, nadat die zelf in 1913 voor de eer had bedankt. De verklaring in termen van klassentegenstellingen ligt voor de hand.

Misschien wel iets te voor de hand: de oude negentiende-eeuwse politieke elites (liberalen en christelijk-historischen) waren helemaal niet zo gekant tegen erkenning van de SDAP. Het waren de 'homines novi' van ARP en nu tot (onbewuste) dominantie gebrachte katholieken die zich het hevigst verzetten, misschien wel juist omdat zij zelf, wat sociale herkomst betreft, dichter bij de sociaal-democraten stonden en in elk geval hun aanhang<sup>80</sup>. Ideologisch was hun afkeer van het liberalisme minstens zo groot als van het socialisme, hetgeen een principiële voorkeur meebracht voor zuiver confessionele kabinetten. Dat gold in elk geval voor de katholieken. Zij liepen daarbij echter op tegen de persoon en het kaliber van Hendrik Colijn die, voor antirevolutionaire begrippen, een weinig 'orthodox' man was en het liberale gezelschap in coalities wel prettig vond. Hij gebruikte die liberalen ook als tegenwicht tegen de door hem gewantouwd – te hervormingsgezinde – katholieken<sup>81</sup>.

Pas laat in de jaren dertig zijn de katholieken zich niet alleen hun werkelijke macht gaan realiseren, maar durfden zij die ook te gaan gebruiken: drie keer hadden zij bij Colijn 'in het zand gebeten' (in '23 bij de vlootwetcrisis; in '25 bij de Vaticaan crisis en in '35 bij de devaluatiecrisis); in 1939 vonden zij het – geforceerd door, jawel, C.P.M. Romme – welletjes, ten dele onder invloed van hun verwantschap met het 'Plan van de Arbeid'. Terecht heeft Duynstee<sup>82</sup> het vooroorlogse immobilisme van de politieke verhoudingen en de bestendige uitsluiting van de SDAP – in een periode waarin ARP en RK Staatspartij sociaal-economisch met elkaar geen kant meer uit konden, hoewel de Grote Depressie daar toch om vroeg – geweten aan het gebrek aan politiek leiderschap in katholieke kring sinds de dood van Nolens. Maar de coalitie met ARP en CHU en daarmee de *Antithese*, die nog zeer lang na 1918 haar invloed uitoefende, durfden de katholieken niet te verlaten.

Het relatief jonge en nog decennia lang denigrerend behandelde confessionalisme (inmiddels in goed geordende partijen), de gebondenheid aan de Antithese en – later – het gebrekkig leiderschap in katholieke kring zijn minstens zo belangrijke achtergronden van de voorhands ongelijkwaardige behandeling vóór 1940 van de SDAP als al te eenvoudige klassenschema's. In die zin deugt noch het beeld van Lijphart over vredige samenwerking tijdens het Interbellum, noch Daudts beeld van een te pure klassenverdeling.

Het grote bezwaar van Daudts analyse van de verhoudingen vóór en na 1945 is gelegen in zijn indeling van alle partijen in 'links' (en dus opterend voor 'ingrijpende wijzigingen in de samenleving') en 'niet-links', opterend voor 'aanvaarding, in beginsel, van de bestaande samenleving'. Daarmee wekt hij de indruk dat er een waterscheiding tussen die twee loopt die elders ontbreekt. Wat er vooral bezwaarlijk aan is, is het volslagen statische karakter dat aan die waterscheiding wordt gegeven en de kenschets van de tegenstellingen tussen liberalen en confessionelen als burenruzies van gering belang<sup>83</sup>.

Daudt heeft natuurlijk gelijk als hij aan de KVP een beslissende machtspositie toekent in de naoorlogse machtsverhoudingen. In die zin waren 'niet alle bestjes gelijk'. Maar de KVP kon die positie niet al te brutaal uitbuiten zonder daarmee het in eigen kring diep gevreesde antipapisme te voeden. Als katholiek moest je voorzichtig zijn. Vandaar Rommes grote voorkeur voor de brede basis met de KVP in het midden van 'twee coalities tegelijkertijd'. Zo kon hij, beter dan onder Beel mogelijk was geweest, de KVP als tegenwicht tegen de vrijwel even grote coalitiepartner laten fungeren met de rugdekking van eerst CHU en VVD en vanaf '52 CHU en ARP. (We laten een beschrijving van de waarlijk niet geringe historische verschuiving van de ARP naar links hier kortheidshalve achterwege.) Natuurlijk wilde de naoorlogse PvdA ingrijpende wijzigingen in de economische en maatschappelijke orde. Daargelaten dat de KVP – zoals vele buitenlandse christendemocratische partijen in de eerste jaren na 1945 – dat in mindere mate evenzeer wilde; zo hervormingsgezind was de PvdA niet, dat zij niet tot compromisvorming bereid was en tot aanvaarding van 'kleine stappen'. Daudt schetst van de PvdA onwillekeurig het beeld van een grote partij met permanent 'klein-linkse' sympathieën. De keuze van de vrijzinnig-democraat Vondeling tot politiek leider in 1962 laat echter een heel ander beeld van de PvdA zien.

Met andere woorden, als er al van een min of meer duurzame verdeling in de Nederlandse politiek sprake is geweest dan van een in drieën: 'links' (eigenlijk minus de CPN), 'confessioneel' en 'liberaal'. Zo is het gebleven tot het begin van de jaren tachtig.

Het empirische argument voor deze driedeling is te vinden in de grondige analyse door Daalder en Van der Geer van de partijafstanden in de Tweede Kamer, in *Acta Politica*, uit 1977<sup>84</sup>. Niet alleen treffen zij daar, op basis van de eerste (1968) en tweede (1972) parlementsenquête een duidelijke politieke driedeling aan, globaal beantwoordend aan de hiervoor al gegeven categorieën. Uit alle vragen, naar persoonlijke voorkeur, naar coalitievoorkeur en naar politieke opvattingen over een reeks 'issues', blijkt een voorkeur van in elk geval de KVP voor samenwerking met de PvdA en een zekere weerzin tegen de VVD, ook al staat loyaliteit van de confessionele partijen jegens elkaar voorop. Nog steeds blijkt voorts de behoefte aan een brede basis te domineren, die de economische theorie van de politiek zo slecht kan thuis brengen.

Maar zelfs in de enquête (de derde) van '79/80 vindt Thomassen<sup>85</sup> nog steeds een overheersende voorkeur bij de KVP-Kamerleden – in mindere mate bij die van de ARP en de CHU – voor de Partij van de Arbeid. Van Agts voorkeur voor de VVD is vergelijkbaar met die van Colijn in de jaren dertig: zij kon zich doorzetten, maar zij werd in wezen door de Kamerleden niet gedeeld. Dat alles, ondanks de polarisatie vanuit de PvdA die daardoor Van Agt zo buitengewoon behulpzaam is geweest.

De PvdA heeft in feite haar belangrijkste bondgenoot in confessionele kring vanaf de jaren zestig consequent in de verkeerde hoek gezocht: bij de verbaal-radicalen ARP in plaats van bij de stelselmatig verketterde KVP. Daarbij speelde de 'personal chemistry' van Den Uyl een belangrijke rol: hij kon nu eenmaal veel beter overweg met zijn gewezen 'mannenbroeders' in gereformeerde kring dan met die 'rare' katholieken.

Met evenveel recht als Daudt doet ten aanzien van coalities met de PvdA, kan aldus – gelet op de parlementaire voorkeuren – worden beweerd dat vanaf 1967, maar meer nog vanaf 1977, de coalities met de VVD een kwestie zijn geweest van 'uiterste noodzaak'. Wat niet wegneemt dat zo'n lotsgemeenschap op den duur aangename trekken kan krijgen, ook al omdat in coalities met de VVD het CDA de premier en een dominante positie er 'gratis' bij krijgt. Maar met een groeiende VVD gaat die pret er steeds meer vanaf. In zoverre is ook in Nederland sprake van een 'minimal-winning game'.

In tegenstelling tot wat Tromp zegt, die in de bundel *Tekens in de tijd* althans ten dele Daudt volgt<sup>86</sup>, doet de opstelling en de stijl van opereren van de Partij van de Arbeid wel degelijk terzake als het om coalitievorming met het CDA – of zelfs de VVD – gaat.

Hoe Daudt er aan het slot van zijn artikel ten slotte toe komt een coalitie van PvdA en VVD aan te prijzen blijft mij, eerlijk gezegd, een raadsel. Zulk een coalitie past absoluut niet in de economische theorie van coalitievorming.

ming tenzij misschien de juist genoemde 'minimal-winning game', en dan nog: voor hoelang<sup>87</sup>? Voorts is zij weinig waarschijnlijk, gelet op de eerder aangegeven structurele ontwikkeling in het Nederlandse kiezersgedrag<sup>88</sup>.

Hoe verhoudt zich nu Daudts artikel uit 1980 tot zijn vroegere werk over de Nederlandse politiek? Bij goed toezien kan worden vastgesteld dat zijn analysekader door de jaren heen grosso modo hetzelfde is gebleven, zij het dat het is mee-ontwikkeld met de evolutie in de economische theorie in de politieke wetenschap. Levert Schumpeters analyse immers nog problemen op, indien men de coalitievorming in Nederland wil verklaren (dan lijkt er immers sprake van 'onvolkomen' concurrentie), bij de meer ontwikkelde economische theorie sedert de jaren zestig blijkt de Nederlandse partijconstellatie heel goed te passen, als men Daudt mag geloven. Nederland gedraagt zich dan niet minder 'wetmatig' naar de regels van de speltheorie dan om het even welk ander stelsel. Daudts uitleg moge anders zijn gaan uitvallen, niet het analysekader waarop die uitleg is gegrondvest.

Dat neemt niet weg dat Daudt met het bestel in normatieve zin ontevreden kan blijven, omdat de kiezers nog steeds geen rechtstreekse invloed kunnen uitoefenen op de regeringsvorming. Invloed uitoefenen is immers niet hetzelfde als redelijkerwijs kunnen voorspellen. Als de hervormingspogingen, waaraan Daudt heeft meegewerkt, halverwege de jaren zeventig geblokkeerd blijken, kan hij met goede redenen waarschuwen tegen de meerderheidsstrategie van de Partij van de Arbeid: men kan noch moet immers forceren wat de politieke machtsverhoudingen niet toelaten. Iets graag willen is immers niet hetzelfde als handelen alsof het al zover is.

Bij alle duurzaamheid in het normatieve en verklarende beeld van de Nederlandse politiek in Daudts benadering blijven intussen twee opmerkelijke inconsistenties over: zijn waarschuwing uit 1976 tegen rigide tweedeling in de politiek, alsmede zijn pleidooi in 1980 voor een coalitie van PvdA en VVD.

Zijn vrees voor al te rigide tweedeling komt waarschijnlijk minder voort uit vrees voor rechtstreekse invloed van de kiezers op de regeringsvorming dan voor de al te gemakkelijke gevolgtrekking van de winnende partij of coalitie als zou zij dan ook vier jaar lang totaal de vrije hand hebben. In de moderne en ingewikkelde verzorgingsstaat is dat zijns inziens een niet ongevaarlijke gedachte.

Het pleidooi voor een coalitie van PvdA en VVD laat iets zien van de inconsequentheid waartoe het driftleven van elk mens, ook al is hij politicoloog, kan leiden. Uit al Daudts werk is – het is al eerder opgemerkt – af te leiden dat hij graag eens de KVP, ook al heeft die zich inmiddels zo bekwaam verborgen in het CDA, uit het centrum van de macht zou zien verwijderd. Het driftleven van de politicoloog kan weliswaar tot inconse-

quenties leiden, in Daudts geval blijkt het evenzeer bevorderlijk voor een geheel eigen kijk op de Nederlandse politiek.

Een politieke partij moet echter haar driftleven altijd in bedwang houden; doet zij dat niet dan volgen er meer dan inconsequenties, namelijk ongelukken, zoals de PvdA in de jaren zeventig heeft ondervonden. Zij lijkt daar inmiddels van te hebben geleerd. Den Uyls pleidooi voor de '40%-partij' (die de PvdA tot onontwijkbare coalitiepartner zou maken voor zowel CDA als VVD) is daarvan onmiskenbaar de vrucht geweest<sup>89</sup>.

Een naar constructieve samenwerking strevende PvdA, die haar coalitiegenoot als een gelijkwaardige partner zou weten te benaderen, zou waarschijnlijk ook nu nog voor het CDA de te prefereren regeringspartner zijn. Dan echter zal, naar Daudts eerder al genoemd advies uit 1977 in *Socialisme en Democratie*, de PvdA de politieke machtsverhoudingen als gegeven moeten aanvaarden in de *consociational democracy* – de democratie van politieke minderheden – die Nederland nog steeds is. Als Drees en de zijnen het zo vele jaren, in veel slechter omstandigheden, hebben gekund, waarom dan de huidige Partij van de Arbeid niet? De maatschappelijke problemen zijn er waarlijk ernstig genoeg voor. Dat de 'Leidse school' dan alsnog 'gewonnen' heeft, zou dat de Amsterdammer Hans Daudt wat kunnen schelen?

## Noten

1. In *NRC-Handelsblad* (Hollands dagboek), 15 december 1984.
2. Een eigen kijk op de politiek wordt ontegenzeggelijk vergemakkelijkt (hoewel niet gegarandeerd) door geregelde observatie van de politieke realiteit *in loco*. Daudt en ik hebben ons wel eens verbaasd over het feit dat zo weinig collegae belangstelling bleken te hebben voor bijwoning van een niet onbelangrijk Kamerdebat, ook als een kleine reeks politicologen op dat moment al in het Kamergebouw verkeerde in verband met een eigen vergadering daar. Intussen: de drie genoemde categorieën zijn ook traceerbaar in: H. Daalder, *De Nederlandse politicologie, een tussenbalans*, *Acta Politica* 1984 (19), p. 441-462.
3. Daalder, *ibidem*, p. 444-446.
4. Daalder, *Leiding en lijdelijkheid in de Nederlandse politiek*, Assen 1964, herdrukt in: *Politisering en lijdelijkheid in de Nederlandse politiek*, Assen 1974, hst. 1.
5. Daudt, 16.
6. Daudt, 17, p. 43. Zie ook de voorstellen van G. Kuypers, *Het politieke spel in Nederland*, Meppel 1967.
7. J.F. Glastra van Loon, *Kiezen of delen*, *Nederlands Juristenblad* 1964, p. 1133-1142 en 1161-1167.
8. J.M. den Uyl e.a., *Een stem die telt, vernieuwing van de parlementaire democratie*, Amsterdam 1967.

9. E.C.M. Jurgens e.a., *Partijvernieuwing?*, Amsterdam 1967.
10. *Eerste en Tweede rapport van de staatscommissie van advies inzake de Grondwet en de Kieswet*, Den Haag 1968, resp. 1969.
11. A. Lijphart, *The politics of accommodation: pluralism and democracy in the Netherlands*, Berkeley 1968; in Ned. vertaling: *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*, Amsterdam 1968.
12. Naast Daalders oratie (zie nr. 4) diens: Hervorming van de staat, *Hollands Maandblad*, 7 (1965), p. 3-8, The Netherlands, opposition in a segmented society, in: R.A. Dahl (red.), *Political oppositions in western democracies*, New Haven/Londen 1966, p. 188-236; Politiek in Nederlands kader, in: H. Daalder e.a., *Mensen en machten*, Utrecht 1965; Politiek bestel en sociale realiteiten, H. Brugmans e.a., *Welvaart en democratie*, Tilburg 1967, p. 71-90.
13. H. Daalder, The consociational democracy theme, *World Politics* 1974 (26), p. 604-621. Voor Lijpharts reactie op deze historische kritiek: The politics of accommodation, reflections – fifteen years later, *Acta Politica* 1984 (19), p. 12/3.
14. A. Lijphart, Kentering in de Nederlandse politiek, *Acta Politica* 1969 (3), p. 231-247.
15. De 'regels van het spel' werden door vernieuwers in toenemende mate geïnterpreteerd als voor hen verwerpelijke morele normen voor de Nederlandse politiek. J.Th.J. van den Berg, Nogmaals: de regels van het spel, *NRC-Handelsblad*, 30 november 1977.
16. De motie-Van der Sanden wees de gekozen formateur af. *Handelingen II 1974-1975*, p. 2449.
17. Daudt, 32, p. 188 (versie in *Beleid en Maatschappij*); Lijphart, *Verzuiling ...*, derde geheel herziene druk (1979), p. 216.
18. Daalder, *Politisering ...*, hst. II.
19. Daalder, *Nederlandse politiek in 1984*, Leiden 1984 (ongepubliceerde tekst van een diës-college voor Leidse alumni).
20. Ibidem.
21. B. Tromp, Kanttekeningen bij de ontwikkelingen van de machtspositie van de PvdA, in: *Tekens in de tijd, 65 jaar Joop den Uyl*, Amsterdam 1984, p. 164-177.
22. Karl Dittrich en Rudy B. Andeweg, De mythologie van het meerderheidsdenken, *Socialisme en Democratie* 1982 (39), p. 324-332.
23. Daudt, 43.
24. Ed. van Thijn, Staatkundige vernieuwingen, in *Staatkundig Jaarboek 1982-1983*, Leiden 1982, p. 31-48.
25. Van Thijn, ibidem, p. 31; Idem, Over burgerlijke ongehoorzaamheid, *Socialisme en Democratie* 1983 (40), nr. 6, p. 20-28.
26. Daudt, 32, p. 187; B. Tromp, Socialisme, organisatie en democratie, *Socialisme en Democratie* 1976 (33), p. 155-172; Idem in *Tekens ...*, p. 172/3.
27. Daalder, *Politisering ...*, p. 53; *Politiek in 1984*.
28. J.A. Schumpeter, *Capitalism, socialism and democracy*, Londen 1943; in Ned. vertaling van Daudt: *Kapitalisme, socialisme en democratie*, Hilversum 1963, in het bijzonder hst. XXI en XXII.
29. R.A. Dahl, *Preface to democratic theory*, Chicago 1956; Idem, *Polyarchy:*

- participation and opposition*, New Haven 1971.
30. Daudt, 17, p. 42-44; (47), p. 123/4.
  31. Daudt, 34, p. 104.
  32. *Tweede rapport*, p. 189-191. Het is interessant om vast te stellen, dat blijkens het tweede rapport van de staatscommissie een aantal leden, dat in het eerste rapport nog aarzelde (al vonden zij het idee niet inconstitutioneel) inmiddels was overtuigd. Vgl. *Eerste rapport*, p. 50-52. Nu ging het bij het eerste rapport nog om verkiezing van de minister-president bij *consultatief* referendum.
  33. Bijlage II Berekningen, *Eerste rapport*, p. 83-93.
  34. Van Thijn, *Partijvernieuwing*, p. 68-73.
  35. Van Thijn, ibidem, p. 56. Naast de Vierde Franse Republiek noemt hij ook de Duitse Weimar-Republiek als schrikwekkend voorbeeld.
  6. Van Thijn overschat mijns inziens zowel de weerzin van de niet-progressieven als het emotionele karakter van het Kamerdebat over het initiatiefvoorstel van hemzelf, Aarden en Goudsmit. Te beweren dat de emoties daarbij hoger opliepen dan tijdens het debat over de resultaten van de ronde-tafelconferentie over Indonesië in 1949 gaat wel erg ver. Van Thijn in *Staatkundig Jaarboek* (1982), p. 40.
  37. Van Thijn, *Partijvernieuwing*, p. 73.
  38. Daudt, 7, p. 43-44; Van Thijn, *Partijvernieuwing*, p. 64.
  39. Van Thijn, ibidem, p. 69.
  40. Daudt, 32, p. 187.
  41. Zie Tromps artikel, genoemd in nt. 26.
  42. Daudt, 47, blijkt in 1981 die term ook zelf te hebben aanvaard, getuige de titel van zijn bijdrage aan Thomassens democratiebundel: 'Het democratisch elitisme'.
  43. R.B. Andeweg, Th. van der Tak en K. Dittrich, Government formation in the Netherlands, in: R. Griffiths (red.), *The economy and politics of the Netherlands since 1945*, Den Haag 1980, p. 236.
  44. B. Boivin e.a., *Een verjongingskuur voor de Partij van de Arbeid, opkomst, ontwikkeling en betekenis van Nieuw Links*, Deventer 1978, p. 32-44.
  45. *Tweede rapport Cals/Donner*, p. 188/9.
  46. Vergelijk de schriftelijke voorbereiding in de Tweede Kamer van het initiatief Van Thijn c.s., *Bijlagen Handelingen II 1970-1971*, 10993 nr. 4, p. 1-8.
  47. De in nt. 33 weergegeven, door Daudt verrichte berekeningen over de gevolgen van herziening van het kiesstelsel laten zien, dat de KVP (en later het CDA) daar zeker niet slechter van zou zijn geworden, Dat was de KVP ook wel bekend. Bovendien echter zouden, gelet op hun sterkte toen, de confessionele partijen telkens de bij voorbaat winnende kandidaat-formateur hebben kunnen aanwijzen. Natuurlijk zou bekendmaking vooraf van de daarbij behorende, geprefereerde coalitiepartner de christelijke partijen enig verlies hebben opgeleverd, maar veel minder dan zij destijds wel vreesden. Het Westduitse voorbeeld laat zien dat wisseling van partner voor een grote partij geen blijvende schade hoeft aan te richten en 'duidelijkheid vooraf' evenmin. Met andere woorden, vooral de KVP is door de voorstanders van de gekozen formateur kennelijk op het verkeerde been gezet en heeft in haar onzekerheid de 'veilige' en conservatieve weg gekozen, zoals zij in die periode (bij voorbeeld bij de keuze voor een lijsttrekker in 1971) wel vaker

dwaalwegen koos uit een gevoel van bedreiging, die haar voerden van kwaad tot erger. J. Th.J. van den Berg en H.A.A. Molleman, *Crisis in de Nederlandse politiek*, Alphen aan den Rijn 1974, p. 84-94.

48. Gerda Brautigam, *Gedogen schreef hij gaat van au, de brieven van kabinetsformateur, mr. J.A.W. Burger*, Amsterdam 1973, p. 65/6.

49. Van den Berg en Molleman, *Crisis ...*, passim.

50. H. Daalder, *Polarisatie, Hollands Maandblad* 1971 (13), p. 3-8.

51. Lijphart, *Acta Politica* 1984, p. 15-17.

52. Daalder, *World Politics* 1974.

53. Daalder, *Politisering ...*, p. 45/6 en 61/2.

54. In dat artikel zal aandacht worden gegeven aan het verzuilingsdebat sinds Lijpharts publikatie uit 1968 en in het bijzonder aan de terzake relevante dissertatie van S. Stuurman, *Verzuiling, kapitalisme en patriërchaat*, Nijmegen 1983.

55. J. Th.J. van den Berg, *Gebrek aan politieke vernieuwing fataal*, *NRC-Handelsblad*, 29 oktober 1977.

56. Idem, *Het kabinet-Den Uyl en zijn politieke omgeving*, *Civis Mundi* 1976 (15), p. 224-231.

57. Daudt, 26, passim.

58. H. Daalder, *Parlement tussen politieke partijen en actiegroepen*; J. Th.J. van den Berg, zelfde titel, *Acta Politica* 1981 (16), p. 481-499.

59. Daudt, 47, p. 127.

60. Daudt, 32, passim.

61. Daudt, 34, passim.

62. Ed. van Thijn, *Dagboek van een onderhandelaar*, Amsterdam 1977.

63. J. Th.J. van den Berg, *Het dreigend isolement van de Partij van de Arbeid, Socialisme en Democratie* 1982 (39), p. 311-323.

64. Misschien ook weer niet: de behandeling door de PvdA-staatssecretaris, G. Klein, van de 'zaak-Daudt' en die van de door Nieuw-Links gedomineerde Tweede-Kamerfractie van de PvdA tussen 1973 en 1975 getuigde van weinig of geen begrip voor de omstandigheden waaronder Daudt en de zijnen in Amsterdam hun onderwijs hadden gestaakt. Hij en Andries Hoogerwerf ondervonden, dat partijgenoten aan de 'verkeerde kant' stonden, alleen al door het tot zoiets elitairs als hoogleraar te hebben gebracht. Laat staan dat voor hun opvattingen enige belangstelling bestond.

65. Ed. van Thijn, *De macht van de staat, in De staat verdrukt, bijdragen en verslag van de WBS-conferentie 30 oktober 1982*, Amsterdam 1983.

66. Dat bleek genoegzaam uit Van Thijns inspanningen als informateur in 1981 (de zgn. 'projectminister') en als minister van Binnenlandse Zaken (regeringscommissaris reorganisatie rijksdienst en staatscommissie-Biesheuvel).

67. Zie ook Van Thijns bijdrage genoemd in nt. 24; Idem, *De PvdA en regeringsdeelname, Socialisme en Democratie*, 38 (1981), p. 273-282. Van Thijn volgt daar Daudts analyse van de 'uiterste noodzaak'.

68. Dat klassenstrijd en participatiedemocratie in één partij niet gemakkelijk zouden samengaan was al op te maken uit Fennema's kritiek op het werk van Lijphart: Professor Lijphart en de Nederlandse politiek, *Acta Politica* 1976 (11), p.

54-77. Ook de gang van zaken bij de rellen tegen metroaanleg in de Nieuwmarktbuurt in Amsterdam bracht de CPN reeds in een moeilijke situatie, die van incidenteel na 1977 in de partij structureel zou worden. J. Th.J. van den Berg, *De macht van de CPN in Amsterdam, NRC-Handelsblad*, 29 maart 1975.

69. Daudt, 23, 25, 27, 36, 48, alsmede zijn in bijgaand overzicht ontbrekende bijdrage over wisselende kiezers in *Acta Politica* 1983/2, p. 274-286.

70. Tromp, *Tekens in de tijd ...*, p. 169. Zie voor de 'Leidse' opvattingen in het algemeen de werken genoemd in nt. 20, 21 en 22.

71. Nadere analyse is ook om politieke redenen van belang, omdat het de PvdA zou kunnen sterken in haar denken in termen van de 'meerderheidsstrategie' en haar bevestigen in het idee dat - zoals al in 1981 bepleit - alleen een linkse meerderheid andere verhoudingen zou kunnen scheppen.

72. Daudt, 43; Idem, *Coalitievorming in de naoorlogse Nederlandse politiek, Verslag van de verenigde vergadering van beide afdelingen der Academie*, Amsterdam 1985, p. 6-19.

73. A. Downs, *An economic theory of democracy*, New York 1967; A. de Swaan, *Coalition theories and cabinet formations*, Amsterdam/Londen/New York 1973.

74. De Swaan, *ibidem*, p. 225/6.

75. De Swaan, *ibidem*, p. 221.

76. Houdt men Daudts eigen maatstaven aan over het belang van de naoorlogse problemen, dan was de brede basis al in 1952 overbodig geworden. De watersnoodramp, een jaar later, kon immers niet worden voorzien. De drie grote problemen waren in 1952 praktisch gesproken opgelost.

77. De regeling van de omroepkwestie was ook zonder deelname van de PvdA aan de regering zeer wel mogelijk geweest, in weerwil van enige verdeeldheid in confessionele kring. Een zuiver confessioneel kabinet zou over een zelfstandige meerderheid in de Kamer hebben beschikt en het had in deze zaak zeker steun ondervonden van de PvdA-fractie. Die had eerder al Cals gesteund bij de totstandkoming van de Mammoetwet. Niet bewijsbaar - maar het is wel vermoed - is dat men al in het kabinet-Marijnen weet heeft gehad van de aanstaande verloving van de kroonprinses met een Duitse staatsburger. Die verlovingsplannen werden in de zomer van 1965 bekend, enige maanden na de formatie van het kabinet-Cals/Vondeling.

78. De zwakte in het betoog van Daudt blijft het, naar De Swaans maatstaven, 'normale' kabinet-Beel en in feite de gehele theoretische constructie-achteraf van de politieke machtsverhoudingen in Nederland. In het bijzonder de ARP bleef voorstandster van exclusief christelijke coalities en daarmee van vasthouden aan de 'Antithese'. Als de KVP voorts in 1973 werkelijk geen kabinet met de PvdA had gewild, was dat niet noodzakelijk geweest; haar positie was nog steeds sterk genoeg voor een minderheidskabinet met ARP, CHU en VVD. Vergelijk voorts: P.F. Maas, *Kabinetsformaties 1959-1973*, Den Haag 1982.

79. Vergelijk Daalders kritiek in zijn in nt. 13 genoemde artikel in *World Politics*; Van den Berg en Molleman, *Crisis ...*, p. 17-25.

80. Over de sociale herkomst van confessionele en socialistische Kamerleden: J. Th.J. van den Berg, *De toegang tot het Binnenhof*, Weesp 1983.

81. G. Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie II*, Kampen 1980.
82. F.J.F.M. Duynstee, *De Kabinetsformatie 1945-1965*, Deventer 1966, inleiding.
83. Alleen al tussen KVP en ARP bestond aanstonds na 1945 grote politieke afstand, veel groter dan tussen KVP en PvdA. D. Bosscher, *Om de erfenis van Colijn*, Alphen aan den Rijn 1980.
84. H. Daalder en J.P. van der Geer, Partijafstanden in de Tweede Kamer, *Acta Politica* 1977 (12), p. 289-345. De daar gebleken weerzin tegen de VVD wordt intussen overtroffen door die tegen de eigen 'renegaten' in de PPR.
85. J.J.A. Thomassen, Politieke strijdpunten en voorkeuren, in: M.P.C.M. van Schendelen e.a. (red.), *Leden van de Staten-Generaal ...*, De Haag 1981, p. 188-198. Inmiddels zijn in Leiden berekeningen gemaakt van de gegevens in de derde parlementsenquête (nog ongepubliceerd) die het beeld van Daalder/Van der Geer bevestigen.
86. Tromp, *Tekens in de tijd ...*, p. 168.
87. L.G. Gerrichhauzen en J.G.A. van Mierlo, De weg naar regeringsmacht, maar met welke strategie? De PvdA in coalitieland, *Beleid en Maatschappij* 1978 (5), p. 191-206.
88. J.Th.J. van den Berg, De veranderde sociologie van PvdA en VVD, in P.F. Maas e.a. (red.), *Illusie of monsterverbond, mogelijkheden en grenzen van een PvdA-VVD coalitie*, Dieren/Amsterdam 1984, p. 29-36.
89. P. Kalma en M. Krop, De PvdA als natuurlijke regeringspartij, *Socialisme en Democratie* 1983 (40), nr. 5, p. 3-6; J. de Jong, De slag om het midden: het einde van de polarisatiestrategie?, *Socialisme en Democratie* 1984 (41), p. 161-166.

## Daudt als analist van politiek gedrag

M.P.C.M. van Schendelen

### De context van de jaren vijftig

De inhoud en betekenis van iemands denken en schrijven mogen niet los gezien worden van de tijdsomstandigheden waaronder de gedachten zijn geformuleerd. Zij hebben immers in vele opzichten een tijdsgebonden idioom, zijn een cultuurprodukt van vigerende omstandigheden en bieden daarop tevens een contemplatieve reactie. Wie een auteur los maakt van zijn tijd, bestudeert geen levend wezen, maar een geraamte.

De opvattingen over de analyse van politiek gedrag, die Daudt sinds het begin van zijn schrijversloopbaan in 1956 kenbaar maakt, kunnen alleen goed begrepen worden indien zij (terug)geplaatst worden in de context van de politieke wetenschapsbeoefening rondom de jaren vijftig.

Bijna symbolisch voor die periode na de dramatische botsing van oorlogskrachten en van wederopbouw, was ook de toenmalige intellectuele situatie er een van 'een nieuw begin' en zo werd zij door Daudt ook beleefd.

Op het binnenlandse studieveld van de politiek waren de twee meest belangrijke gebeurtenissen het vertrek van de juristen en hun juridische zienswijzen en, ten tweede, de start van enkele zogeheten politicologische studierichtingen (Universiteit van Amsterdam en Vrije Universiteit van Amsterdam). Beide gebeurtenissen hangen nauw met elkaar samen. De tot dan overheersende benaderingswijze van de politiek was, zoals trouwens ook elders, in hoge mate historicerend, constitutionalistisch, normatief en, qua stijl, essayistisch<sup>1</sup>. De vraag, hoe de politiek werkt, werd ofwel beantwoord via de studie van vroegere politieke stelsels ofwel vervangen door de vraag hoe zij volgens de constitutie of andere normatieve doctrines zou behoren te werken. Van deze, later als traditioneel aangemerkte benaderingswijze is wel de zwanezang het overzicht van 'Political Science in The Netherlands', in 1950 gepubliceerd in de Unescobundel *Contemporary Political Science* en geschreven door de juristen J. Rijpperda Wierdsma en G.A. Hintzen<sup>2</sup>. Als kenobject van de politieke wetenschap zien zij '... the totality of the phenomena of the State, its institutions and activities ... to